

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 8ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1988

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΕΡΙΚΑ

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ - ΕΘΝΟΣ ΚΑΙ Η ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΛΑΧΟΥ

Για πολλούς από τους πολίτες της Χώρας μας, η Ευρώπη, ως όλότητα, είναι ένα σκοτεινό μάλλον πρόβλημα· όταν δεν είναι απλώς ένα σύνθημα ή ένα πρόσχημα για την επίτευξη άλλων σκοπών.

Στόχος αυτής της ομιλίας είναι να κάνει περισσότερο σαφές και καταληπτό ότι, αν η Ευρώπη είναι ένα πρόβλημα, είναι επίσης μία πραγματικότητα, στους προβληματισμούς της οποίας εντάσσεται αδιαχώριστα και η Ελλάδα.

Πραγματικότητα που ασφαλώς τοποθετείται επάνω και πέρα από τις όποιεσδήποτε πολιτικές σκοπιμότητες —όσονδήποτε και αν αυτές είναι σημαντικές—, αφού είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την πολιτισμική ταυτότητα του κάθε ανθρώπου που γεννιέται και πεθαίνει σ' αυτόν το χώρο.

Άληθινά· πριν γίνει συγκεκριμένο βίωμα για τον καθένα που λέγεται και είναι Ευρωπαίος, η Ευρώπη είναι Ίδέα, ενέργεια που περικλείει όλα τα βαθύτερα νοήματα της ιστορίας που έγιναν, στο χώρο αυτόν, πράξη και σκοπός:

- την ελευθερία του ατόμου ως αρχή της δημοκρατίας,*
- την απόλυτη αξία της ανθρωπίνης προσωπικότητας,*
- τη νομική και ήθικη ισότητα και τη φιλαλληλία ως προϋποθέσεις της αξιοκρατίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης,*
- την αμφισβήτηση και τον κριτικό έλεγχο ως υπομόχλιο της προόδου,*
- τη μεθοδική αμφιβολία ως όρο της αληθινής γνώσεως,*

Καὶ κοντὰ σὲ ὅλα αὐτὰ, τὸν ἔρωτα τοῦ ὠραίου ὡς ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ πῶς ἐσχηματίσθη μὲ τὸ χρόνο ἢ εὐρύτερη αὐτὴ πολιτισμικὴ Κοινότητα εἶναι ἓνα θέμα ποῦ δὲν πρόκειται νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐδῶ. Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἑλληνο-ρωμαϊκὴ κληρονομία εἶναι βεβαίως ὀλοκληρωτικὰ στοιχεῖα τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀν καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἐκαλλιέργησε καὶ ἔκανε γόνιμα, κατὰ τρόπο πρωτότυπο καὶ δημιουργικὸ ἢ ιδιαίτερη ἰδιοφυία τοῦ καθενὸς ἀπὸ τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης.

Τὸ ἐρώτημα εἶναι: γιατί λοιπόν, παρὰ τὴν ἀδιαμφισβήτητη ἕπαρξη μιᾶς διακεκριμένης εὐρωπαϊκῆς πολιτισμικῆς ταυτότητας, ἡ κοινωνικο-πολιτικὴ ἐνοποίηση τοῦ χώρου αὐτοῦ δὲν κατέστη δυνατὸ νὰ πραγματοποιηθεῖ ὡς τώρα; Καὶ γιατί τὸ ἐγγείρημα αὐτὸ ἐμφανίζεται ἐφεξῆς ὡς δυνατὸ ἢ καὶ πιθανόν;

Θὰ προσπαθῆσω νὰ σᾶς παρουσιάσω μιὰ πρώτη, λογικὴ, ὅπως νομίζω, προσέγγιση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος.

* * *

Ὅπως εἶναι γνωστὸ σὲ ὅλους, τὸ ὄνομα Εὐρώπη ὑποδεικνύει, κατὰ πρῶτο λόγο, μιὰ ἀπὸ τὶς πέντε ἡπείρους. Ἡ ἡπειρος αὐτὴ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν Ἀτλαντικὸ ὡς τὰ Οὐράλια ὄρη. Ἔχει σήμερα πληθυσμὸ 700 περ. ἑκατομμυρίων, ἔκταση 10,5 ἐκ. τ.χ. Καλύπτει τὸ 7,7⁰/₁₀ τῆς συνολικῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς. Ἔχει μέση πυκνότητα πληθυσμοῦ 67 κατοίκους κατὰ τ.χ., ποῦ εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀπὸ τὸ μέσο ὄρο καὶ τῶν πέντε ἡπείρων.

Ἡ σημαντικότερη ἴσως διαπίστωση, ὅταν μελετᾶ κανεὶς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῆς Εὐρώπης, εἶναι ὅτι, ὅπως ἐσημείωσα ἤδη, οὐδέποτε ἀπετέλεσε μιὰ ἐνιαία πολιτειακὴ ἐνότητα. Κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα, ἓνα μεγάλο τμῆμα τῆς Εὐρώπης εἶχεν ὑπαχθεῖ στὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, ἡ ὁποία ὅμως περιελάμβανε καὶ μέρος τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας, ἐνῶ ἀργότερα εὐρέθῃ διαιρεμένη σὲ Ἀνατολικὴ καὶ Δυτικὴ Αὐτοκρατορία. Ὁ πολιτικὸς της χάρις μετεβλήθη στὴ συνέχεια λόγῳ τῆς εἰσβολῆς τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Τούρκων Ὀθωμανῶν.

Μὲ τὴν κοινωνικο-οικονομικὴ κατάρρευση καὶ τὴν ἐπικράτηση τῆς φεουδαρχίας ποῦ ἐπακολούθησε τὴν πτώση τῆς Δυτικῆς Αὐτοκρατορίας, ἓνα μεγάλο τμῆμα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμό, ἐγνώρισε ἓνα εἶδος ἐνοποιητικῆς διαδικασίας, ὑπὸ τὴν αἰγίδα —ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στὴν Παπικὴ Ἐξουσία καὶ τὴν Ἁγία Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία Γερμανῶν Αὐτοκρατόρων.

Ἡ Ἀνατολική, ἐξ ἄλλου, Αὐτοκρατορία, παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητη πολιτειακή της ἐνότητα καὶ τὸν ἀδιάπτωτο ἐξελληνισμό της, δὲν ἔπαυσε νὰ συρρικνῶνεται διαρκῶς, ἕως ὅτου ὑπέκλυε τελικὰ στοὺς Ὀθωμανούς.

Ὡς τὸν δέκατο πέμπτο αἰῶνα, τὰ κυριότερα ἐνοποιητικὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν στὴν Εὐρώπῃ νὰ ἀναγνωρίσει τὴν ταυτότητά της ὡς ἐνιαίου πολιτισμικοῦ δεδομένου ἦσαν, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ὁ ἐγκλωβισμένος ἐφεξῆς σ' αὐτὴν τὴν ἡπειρο Χριστιανισμὸς καί, ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὁ ἀναγκαστικὸς ἐπίσης περιορισμὸς τῶν συναλλαγῶν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἡπείρου, λόγῳ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς Μεσογείου.

Ἡ διαίρεση τῶν Ἐκκλησιῶν ἀποτελοῦσε, πάντως, ὡς τὸ τέλος αὐτῆς τῆς περιόδου, μόνιμο διασπαστικὸ παράγοντα.

* * *

Ἐντελῶς νέες ἐνοποιητικὲς διαδικασίες εἶχαν ἀρχίσει, παραταῦτα, ἤδη ἀπὸ τὸν 13ο αἰῶνα, μὲ τὸν σχηματισμὸ διαφόρων εὐρωπαϊκῶν μοναρχιῶν, ὡς ἀνεξαρτήτων πολιτειακῶν ἐνοτήτων.

Ὅμως, ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τὴν Ἀγγλία, τὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἰσπανία, ὅπου οἱ ἐνοποιητικὲς διαδικασίες προωθήθηκαν ἰκανοποιητικὰ, στὰ ἄλλα τμήματα τῆς Εὐρώπης ὁ κατακερματισμὸς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἐξακολούθησε νὰ παραμένει ἔντονος.

Κατὰ τὸν δέκατο πέμπτο αἰῶνα ὑπῆρχαν πεντακόσιες περίπου αὐτόνομες ἢ ἡμι-αὐτόνομες πολιτειακὲς μονάδες. Τρεῖς αἰῶνες ἀργότερα, ὁ Ναπολέον περιόρισε τὸν ἀριθμὸ τους σὲ 100 περίπου, ἐνῶ ταυτόχρονα ἔθετε τέρας στὴν ἀκόμῃ ὡς τότε φυτοζωοῦσα Ἀγία Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία Γερμανῶν Αὐτοκρατόρων.

Ὁλωσθήποτε, ἀπὸ τὸν δέκατο ἕβδομο αἰῶνα καὶ ἐφεξῆς, τὸ πολιτειακὸ πρότυπο τῆς Γαλλίας, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας ἀπειτέλεσε σταθερὸ σημεῖο προσανατολισμοῦ γιὰ ὅλες τὶς μεταγενέστερες ἐξελίξεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου.

Τὸ πρότυπο αὐτό, τοῦ ὁποίου δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται ἡ θετικὴ πρσοφορά, κατὰ τὸ μέτρο εἰδικότερα ποὺ ἐχρησίμευσε ὡς μηχανισμὸς ἐκριζώσεως τῶν φεουδαρχικῶν δομῶν τῆς κοινωνίας, ἔλαβε ἀργότερα τὴν ὀνομασία τοῦ κράτους-ἔθνους. Ἡ υἰοθέτησή του εἶχε ὡς συνέπεια τὴ χάραξη αὐστηροτέρων ἐνδο-ευρωπαϊκῶν συνόρων καὶ τὴ δημιουργία νέων μορφῶν ἐνδο-ευρωπαϊκῶν ἀνταγωνισμῶν.

Ἐκτοτε, καὶ μέχρι μία πολὺ πρόσφατη ἐποχὴ, μὲ ἕρισμα πάντοτε τὴ λογικὴ καὶ τὴ φιλοσοφία τοῦ κράτους-ἔθνους, τὰ ἐσωτερικὰ σύνορα τῆς Εὐρώπης μεταβλήθηκαν πολλὰ φορὲς, ἄλλοτε ὑπὸ τὴ μορφὴ κατακτήσεων καὶ συγχωνεύσεων καὶ ἄλλοτε ὑπὸ τὴ μορφὴ ἀποσχίσεων.

Τὸ 1850 ὑπάρχουν, στὴν Εὐρώπη, 20 κράτη-ἔθνη. Τὸ 1860 ἐνοποιεῖται ἡ Γερμανία ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Πρωσίας, καὶ τὸ 1870 ἡ Ἰταλία. Ἀπὸ τὸ 1875 ὡς τὸ 1914 προστίθενται 6 νέα Κράτη. Μὲ τὶς συνθήκες τῆς Εἰρήνης πὸν ἔθεσαν τέρμα στὸν α' παγκόσμιον πόλεμον προστίθενται 8 ἀκόμη κράτη. Μὲ τὸν β' παγκόσμιον πόλεμον, ἡ Ἀνατολικὴ Γερμανία ἀναγορεύεται σὲ αὐτόνομη πολιτειακὴ ὄντοτητα, ἐνῶ σχηματίζονται ἄλλα πέντε κράτη. Προσαρτῶνται, ὁμως, στὴ Σοβιετικὴ Ἑνωσι, ἡ Ἑσθονία, ἡ Λεττονία καὶ ἡ Λιθουανία, ἐνῶ ἐπέρχονται ἐπίσης καὶ ἄλλες συνοριακὲς μεταβολές. Τὸ 1945, ὁ ἀριθμὸς τῶν κυριάρχων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ἀνέρχεται σὲ 25.

Τὰ στοιχεῖα πὸν ἀνέφερα προηγουμένως, στὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλες μεταβολές, ὅπως οἱ μαζικὲς μετακινήσεις καὶ ἀνταλλαγές πληθυσμῶν, εἶναι ἐνδεικτικὰ τῆς πολιτικῆς ἀσταθείας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου. Ἄν κοντὰ σὲ ὅλα αὐτὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψη οἱ ἀκόμη πρόσφατες ἐνδο-εὐρωπαϊκὲς ἀναστατώσεις καθὼς καὶ ὁ ριζικὸς κοινωνικο-πολιτικὸς καὶ στρατιωτικὸς διαχωρισμὸς τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, διερωτᾶται κανεὶς ποῖο νόημα μποροῦν νὰ ἔχουν ἐνοποιητικὲς διαδικασίες, ὅπως ἐκείνη, ἰδιαιτέρως, τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων.

Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἀπαιτεῖ κάποια ἐπιστημονικὴ διευκρίνιση, ἂν δεχθοῦμε ὅτι στὴν κοινωνία, ὅπως καὶ στὴ φύση, ὅλα δὲν εἶναι τυχαῖα· καὶ ὅτι ἀκόμη καὶ ὅσα χαρακτηρίζονται ὡς τυχαῖα προϋποθέτουν, πάντως, τὴν ὑπαρξὴ ὀρισμένων νομοτελειῶν.

* * *

Κατὰ τὸ μέτρο πὸν ὅλες οἱ νεώτερες ἐξελίξεις στὸν εὐρωπαϊκὸν ὄχιον εἶχαν ὡς ἐπίκεντρο τὸ σχηματισμὸν πολιτειακῶν ἐνοτήτων τοῦ τύπου κράτος-ἔθνος, εἶναι λογικὸ νὰ ἐντοπισθεῖ, κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον, τὸ ἐνδιαφέρον μας στὴ διερεύνηση αὐτῆς τῆς ἐννοίας, τόσο κατὰ τὴν ἀρχικὴ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπεξεργασίας καὶ διατύπωσης ὅσο καὶ σύμφωνα μὲ τὶς χωρο-χρονικὲς τῆς παραλλαγές, πὸν εἶναι ὅλες φυσιολογικὲς, ἀφοῦ τὰ φαινόμενα πὸν καλύπτει αὐτὴ ἡ ἐννοία ἐκτείνονται σὲ μιὰ διάρκειαν ἑξὶ περίπου αἰώνων.

Πρὶν ἀναφερθοῦμε στὶς ἐπὶ μέρους ἐκφάνσεις ἢ τὶς ἐνδεχόμενες παραμορφώσεις αὐτοῦ τοῦ προτύπου, εἶναι χρήσιμον νὰ καταγράψουμε τὰ μόνιμα κατὰ κάποιον τρόπον στοιχεῖα του. Νὰ τὸ θεωρήσουμε δηλαδὴ —κατὰ τὴν ὀρολογία τοῦ Max Weber—, ὡς ἓνα ἰδεατὸ πρότυπον πὸν ἰσχύει γιὰ ὅλες τὶς ἐπὶ μέρους ἐκδηλώσεις τοῦ φαινομένου.

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ συνοψίζονται σὲ δύο λέξεις: τὴν κυριαρχία καὶ τὸ ἄτομον.

Ἡ πρώτη ἦταν γνωστή, καὶ ὡς ἔννοια καὶ ὡς ὄρος, ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα καὶ τὸν Μεσαίωνα.

Ἀκαθόριστη, σκοτεινὴ καὶ πολιτικὰ ἀδόκιμη ἦταν, ἀντιθέτως, στὶς ἀπαρχές τῶν νεωτέρων χρόνων, ἡ ἔννοια τοῦ ἀτόμου καί, συνεπῶς, παρέμεινε σκοτεινὸς καὶ ὁ συσχετισμὸς τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κυριαρχίας.

Ὁ συσχετισμὸς αὐτὸς δὲν ὑπῆρξε βεβαίως τυχαῖος. Ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα ὀρισμένων πραγματικῶν ἐξελίξεων τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας, τόσο στὸν οἰκονομικὸ ὅσο καὶ στὸν εὐρύτερο πνευματικὸ καὶ πολιτισμικὸ τομέα.

Ἡ συνολικὴ ἐρμηνεία αὐτῶν τῶν ἐξελίξεων, ἔπειτα ἀπὸ μία πρώτη ἀξιοπρόσεκτη προσέγγιση ἀπὸ τὸν Γάλλο ἱστορικὸ καὶ φιλόσοφο *Jean Bodin*, ἐπεφυλάχθη στοὺς μεγαλοφυεῖς ἐκπροσώπους τοῦ μεταφυσικοῦ δεξιολογισμοῦ, τὸν *Thomas Hobbes* καὶ τὸν *Baruch Spinoza*.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ σταθοῦμε γιὰ λίγο σ' αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία, ποὺ ἀπετέλεσε τὴν πεμπτοσύνη τῆς πολιτικῆς θεωρίας καὶ φιλοσοφίας ὡς μία πολὺ πρόσφατη ἐποχὴ.

Δὲν εἶναι ἀνάγκη, ἐξ ἄλλου, νὰ μνημονεύσουμε τὶς παραλλαγές τῶν δύο αὐτῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων. Εἶναι ὅμως χρήσιμο νὰ ἐπισημάνουμε ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴ βαθύτερη οὐσία τους, ὅσον ἀφορᾷ στὸ πρόβλημα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ.

Βασικὴ προϋπόθεση, γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἐννοίας τοῦ κράτους-ἔθνους ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν *Hobbes* καὶ τὸν *Spinoza*, ἡ διαπίστωση τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως μιᾶς ἀδστηρῆς φυσικῆς νομοτελείας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία κάθε ἄτομο διέπεται ἀπὸ τὸ ἔνστικτο τῆς αὐτοσυντηρήσεως, τὸ *conatus in suo essere perseverando*.

Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τὴν πρωταρχικὴ αὐτὴ ὑπόθεση —ποὺ ἀνάγεται σὲ αὐθεντικὸ νόμο τῆς φύσεως—, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθοῦμε, σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴ φιλοσοφία, ὅτι, γιὰ νὰ λειτουργήσουν ὁμαλὰ οἱ ἀνθρώπινες κοινωνίες, καθίσταται ἀναγκαῖα ἡ παρεμβολὴ μιᾶς τρίτης, συνθετικῆς θελήσεως ἰκανῆς νὰ ἀποτρέψει τὶς ἀναπόφευκτες, λόγῳ τῆς ἐπενεργείας τοῦ *conatus*, συγκρούσεις.

Τὴ θέληση αὐτὴ ἐκφράζει ὁ ὄρος «κυριαρχία».

Ἡ κοινωνικο-πολιτικὴ σημασία αὐτῆς τῆς φιλοσοφικῆς κατασκευῆς εἶναι φανερὴ.

Ξενικῶντας ἀπὸ τὶς ἀτομικὲς δυνάμεις ἀντιστάσεως, ὁ *Hobbes* καὶ ὁ *Spinoza* ἀγκαλιάζουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὰ ἄτομα ὡς διακεκριμένες αὐτόνομες οὐτότητες, διακινούμενες μέσα σὲ μία ἐδαφικὴ ἔκταση διαχωρισμένη ἀπὸ τὶς οἰκονομικῆς-ὠφελιμιστικῆς τῆς ιδιότητες¹ καὶ ταυτισμένη μὲ τὸν ἀφηρημένο χῶρο μέσα στὸν ὁποῖο

1. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἡ μεσαιωνικὴ φεουδαρχία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ σύγχυση, στὸ

ἡ φυσικὴ αἰτιότητα —δηλαδή ἡ πάλη τῶν αὐτεξουσίων ἀτόμων— μετατρέπεται σὲ θεμιτὴ ἀνθρώπινη νομιμότητα.

Ἡ νομιμότητα αὐτὴ συνίσταται, ἀκριβῶς, στὸ ὅτι τὰ ἄτομα ἐντάσσονται ἐφεξῆς ἀπ' εὐθείας στὴν ὁλότητα, μὲ τὴν ἰδεατὴ παρεμβολὴ ἑνὸς συμβολαίου ἀνάμεσα στὰ ἴδια τὰ ἄτομα ὡς ἄτομα, χωρὶς δηλαδή τὴν παρέμβαση ἐνδιαμέσων κοινωνικῶν ομάδων ἢ τάξεων.

Φαίνεται ἔτσι, καθαρὰ, ὅτι τὸ κράτος-ἔθνος τῆς ρασιοναλιστικῆς περιόδου —πὸν συμπίπτει μὲ τὸν αἰῶνα τῆς ἀπολυταρχίας ἀλλὰ καὶ τῆς θεαματικῆς ἀνόδου τῆς ἀστικῆς τάξεως— ἀτομοκεντρικὸ κατὰ τὴ βαθύτερη οὐσία του, ἀγνοεῖ θεληματικὰ κάθε γεωγραφικὴ, πολιτισμικὴ, θρησκευτικὴ ἢ ἄλλη δια-συλλογικὴ ἰδιομορφία ἢ ἰδιαιτερότητα.

Τὸ Ἔθνος, ὡς συνολικὸ ἄθροισμα τῶν ἀτόμων πὸν ἀπαρτίζουν τὸ λαό, εἶναι, συνεπῶς, ἓνα ἀπλὸ δημιουργημὰ τῆς κυριαρχικῆς ἐπιβολῆς πὸν συμβολίζει ὁ ὄρος κράτος.

Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ τοῦ κράτους-ἔθνους εἶναι τόσο διαδεδομένη κατὰ τοὺς 17ο καὶ 18ο αἰῶνες καὶ ἀνταποκρίνεται σὲ τέτοιο βαθμὸ στὶς πραγματικὲς ἐξελίξεις τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας, ὥστε νὰ ἐπιβάλλεται, κατὰ κάποια ἔννοια, καὶ στὸ πνεῦμα τῶν ἀντιπάλων τῆς ἀπολυταρχίας.

Γιὰ νὰ καταπολεμήσει τὸν Thomas Hobbes, ὁ J.J. Rousseau, ἓνα αἰῶνα ἀργότερα, δὲν θὰ βρεῖ ἄλλον τρόπο διατυπώσεως τῆς θεωρίας τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ τῆς θελήσεως ὄλων, ὡς ἀτόμων (τῆς *Volonté de Tous*), καὶ τῆς Γενικῆς Θελήσεως (τῆς *Volonté Générale*), θελήσεως τόσο ἀπρόσωπης καὶ ὀλιστικῆς ὅσον ἐκείνη πὸν εἶχαν συναγάγει *more geometrico* —κατὰ γεωμετρικὸ τρόπο— ὁ Hobbes καὶ ὁ Spinoza. Ὁ Λαὸς ἢ τὸ Ἔθνος παραμένει ἔννοια ἀμυγῶς πολιτικὴ καὶ λειτουργεῖ ὡς συνάρτηση τῆς ἐννοίας τῆς κυριαρχίας, καὶ ὅταν ἀκόμη, ὅπως στὴν περίπτωσι τοῦ Rousseau, τὸ πρότυπο αὐτὸ ἀναφέρεται σὲ μία αὐτοδιοικούμενη μικρὴ κοινότητα καὶ ὄχι σὲ ἓνα μεγάλο ἑδαφικὸ κράτος.

* * *

Πολιτικὴ ἀκραιφνῶς παραμένει ἡ ἰδέα τοῦ Ἔθνους, μὲ ἔρεισμα τὸ ἄτομο καὶ τὴν κυριαρχία, καὶ κατὰ τὴ νέα περίοδο τῆς ἱστορίας πὸν θὰ ἐγκαινιάσουν οἱ

πρόσωπο τοῦ φεουδάρχη, δηλαδή τοῦ κατόχου λιγότερο ἢ περισσότερο ἐκτεταμένου τμήματος γῆς (φέουδο), τοῦ δικαϊκόματος κτήσεως καὶ νομῆς καὶ τῆς διακυβερνήσεως τῶν ἀτόμων πὸν διέμεναν σ' αὐτὸ ἢ τὸ καλλιεργοῦσαν. Τὴ σύγκυση αὐτὴ ἰδιοκτησίας καὶ πολιτικῆς ἐξουσίας διέσπασε προοδευτικὰ ἢ δημιουργία τοῦ κράτους-ἔθνους.

δύο μεγάλες φιλελεύθερες Ἐπαναστάσεις, ἡ Ἀμερικανικὴ καὶ ἡ Γαλλικὴ.

Οἱ Ἐπαναστάσεις αὐτές, ἀκολουθώντας τὴ λογικὴ τοῦ ρουσσωϊκοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, θὰ ἐπιφέρουν βεβαίως στὸ κράτος-ἔθνος μία σημαντικὴ μεταβολή, χωρὶς ὥστόσο νὰ ἀλλοιώσουν τὴ βαθύτερη οὐσία του. Υἱοθετώντας τὴν ἀρχὴ ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ὡς ἄτομα, εἶναι ἴσοι, θὰ διακηρύξουν ὅτι ἡ κυριαρχία ἀνήκει στὸ Λαὸ ὡς ἐνιαῖο σύνολο ἀτόμων. Θὰ προσθέσουν ἀκόμη, παραλαμβάνοντας ἀπὸ τὸν *Locke* καὶ τὴ φιλελεύθερη πτέρυγα τῆς *Σχολῆς* τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου τὴν περὶ ἐμφύτων δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου θεωρία, ὅτι τὰ δικαιώματα αὐτὰ μποροῦν νὰ ἀντιτάσσονται στὴν ἴδια τὴν ἐξουσία, τῆς ὁποίας συντελεῖται τώρα ἡ ριζικὴ ἀναμόρφωση, σύμφωνα μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ ἀρχὴ τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν, τὴν ὁποία ὁ *Montesquieu* εἶχε καταστήσει στὸ μεταξὺ ἐπίκαιρη καὶ δημοφιλή.

Μὲ τίς τροποποιήσεις αὐτές, οἱ ὄροι τοῦ κυριάρχου ἐδαφικοῦ κράτους-ἔθνους μεταβάλλονται αἰσθητά: ἡ συνολικὴ κοινωνία, τὸ Ἔθνος, ταυτιζόμενο ἐφεξῆς μὲ τὸν ὀρθολογικὰ καὶ ἀτομοκεντρικὰ συγκροτούμενο Λαὸ, προηγεῖται τοῦ κράτους καὶ τὸ καθυποτάσσει σὺς δικές του *agrari* συναγόμενες νομοτέλειες ἢ σκοπιμότητες.

Ἔθνος ἀποτελεῖ, σύμφωνα μὲ τὴ νέα αὐτὴ ἐπαναστατικὴ ἐκδοχὴ, κάθε σύνολο ἐλευθέρων ἀνθρώπων ποὺ ἀπολαμβάνουν τὰ φυσικὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ πολίτευμα τῶν ὁποίων ἔχει ὡς θεμελιώδη ἀρχὴ τὴ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν. Πολὺ ἀπλά: μὲ τὴν παρεμβολὴ τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδέας τοῦ Ἔθνους, τὸ κράτος-ἔθνος μετατρέπεται σὲ Ἔθνος-κράτος· γίνεται λαϊκὸ κράτος, ἂν καὶ διατηρεῖ τὴν οὐσία του ὡς κοινότητος ἐλευθέρων ἀνθρώπων, ὡς ἀτόμων, καὶ στηρίζεται πάντοτε, κατὰ τὸ παλαιὸ θεωρητικὸ πρότυπο τοῦ μεταφυσικοῦ ὀρθολογισμοῦ, σὲ ἀτομικὲς δυνάμεις ἀντιστάσεως.

Μὲ ἄλλους λόγους, ἐξακολουθοῦν καὶ τώρα νὰ μὴ λαμβάνονται ὑπ' ὄψη κατὰ τὴ διευκρίνιση τῆς οὐσίας τοῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ οἱ ἐθνολογικὲς, ἱστορικὲς ἢ πολιτισμικὲς διαφορὲς καὶ ποικιλίες.

Τὴν οὐδετερότητα τῶν ἐνδο-κοινωνικῶν δομῶν ἐρχεται ἄλλωστε νὰ ἐπιστη-ρίζει ἡ φιλελεύθερη-φυσιοκρατικὴ ἀντίληψη τῆς οἰκονομίας ποὺ ἀπαγορεύει κάθε ἀνάμειξη τῆς ἐξουσίας στὸ διακανονισμὸ τῶν οἰκονομικῶν συναλλαγῶν, οἱ ὁποῖες ἀφήνεται συστηματικὰ στὴν πρωτοβουλία τῶν ἀτόμων, κατευθυνομένων ὁμοίμορφα παντοῦ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τοῦ κέρδους, δηλαδή, ἀκόμη μία φορὰ, ἀπὸ τὸν *conatus*.

*
* *

Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι οἱ ἐν λόγῳ ἰδεολογικοὶ προσανατολισμοὶ θὰ διατηρηθοῦν ἀκόμη καὶ ὅταν τόσο ἡ ὀρθολογικὴ-ἀπολυταρχικὴ ὅσον καὶ ἡ ἐπαναστατικὴ

ιδέα τοῦ ἔθνους θὰ ἔχει ὑποχωρήσει, σὲ ὄλη τὴν ἔκταση τῆς Εὐρώπης, ὑπὸ τὴν πίεση ἐντελῶς νέων ρευμάτων καὶ ἀντιλήψεων.

Πράγματι· στὴν λίγο ἢ πολὺ α-ιστορικά καὶ κοσμοπολιτικά χρωματισμένη ὡς τώρα ιδέα τοῦ κράτους-ἔθνους θὰ ὑποκατασταθεῖ σιγά-σιγά στὴν Εὐρώπη, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ναπολεοντείων πολέμων καὶ κατὰ τὰ ἐπακόλουθα ἔτη τῆς Ἰερῆς Συμμαχίας καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συνεννόησεως, μία νέα «ἀρχὴ τῶν ἐθνοτήτων», αἰσθητὰ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀμιγῶς πολιτικὴν ιδέα τοῦ Ἔθνους καὶ τοῦ Λαοῦ τῶν δύο προηγουμένων αἰώνων.

Χωρὶς νὰ παύσουν νὰ εἶναι, κάτω ἀπὸ μία ὀρισμένη σκοπιὰ, κοινωνικὲς οἱ ἐπαναστάσεις τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰώνα, καθὼς καὶ τοῦ εἰκοστοῦ, γίνονται «ἐθνικὲς» ἢ «ἐθνικο-απελευθερωτικὲς», ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι τὰ ἄτομα ποὺ καλοῦνται ἐφεξῆς νὰ συνθέσουν τὰ κράτη-ἔθνη λογίζονται ὅτι συνδέονται ἤδη μεταξὺ τους ἀπὸ ἓνα ἀόρατο συμβόλαιο, ἐπιμαρτυρούμενο, ὅπως ἀκριβῶς τὸ εἶχε διευκρινίσει ὁ *Edmond Burke*² κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πράξη καὶ πείρα, καὶ ἐπιβεβαιούμενο ἀπὸ πολλαπλοὺς ἐπικαίρους χαρακτήρες: κοινότητα τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τῆς θρησκείας, ἐνδεχομένως ἐπίσης τῆς γλώσσας. Μὲ μία λέξη: μιᾶς πραγματικῆς «κοινῆς θελήσεως νὰ ζοῦν μαζί», κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ *Ernest Renan*³.

Μιᾶς θελήσεως ποὺ ἐμφανίζεται ἤδη πολὺ ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τὸ αἴτημα τῆς ἀπλῶς ὀρθολογικῆς, μὲ ἔρεισμα τὸ ἄτομο καὶ τὸ Λαὸ ὡς σύνολο ἀτομικῶν ὑπάρξεων, ἀναγωγῆς τοῦ «ἐθνικοῦ» στὸ ἀπλῶς «πολιτικόν».

Τὸ κράτος ἀντιμετωπίζεται, συνεπῶς, τώρα ὡς ἀθηντικά ἐθνικὸ κράτος, προορισμένο νὰ παραφυλάξει τὶς ἰδιαιτέρες ἀρετὲς καὶ τὰ ιδεώδη αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς ἐθνότητος, λογιζομένης ὡς ἱστορικὰ καὶ ὄχι ἀπλῶς πολιτικὰ ὑπαρκτῆς. Ἐξακολουθεῖ, ὡστόσο, νὰ διατηρεῖ τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ εἶχε ἀποτυπώσει στὴν ἔννοια κράτος ἢ πολιτικὴ τοῦ Ὀρθολογισμοῦ: τὴ διαλεκτικὴ συνάρτηση τῶν ὄρων ἄτομο καὶ κυριαρχία. Ὅπως ἢ χρυσαλλίδα, τὸ κράτος-ἔθνος μεταμορφώνεται ἀλλὰ δὲν ἐξαφανίζεται.

Διατηρεῖται, ταυτόχρονα, ἡ μοναδολογικὴ ἀντίληψη τῆς διεθνoῦς κοινωνίας, ἰδιαιτέρα τῆς δι-εὐρωπαϊκῆς —ποὺ εἶχεν ἐπιβληθεῖ παράλληλα μὲ τὸν σχηματισμὸ τῶν ἐνιαίων, κυριάρχων ἐδαφικῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης.

2. Στὸ βιβλίον του: *Reflexions on the Revolution in France* (1η ἐκδ. 1791). Βλ. τὴ μελέτη μου: *Le droit, la morale et l'expérience dans les écrits révolutionnaires de Fichte*. *Arch. de philos. du Droit*, 1962, σελ. 211 ἐπ.

3. *Qu'est-ce qu'une Nation?* Paris, 1882, σελ. 29.

Στὴν πραγματικότητα, τὰ ἐσωτερικὰ σύνορα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου, χωραγμένα, ἀπὸ τὸ τρίτο τέταρτο τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα καὶ μετὰ, μὲ ἀρκετὲς παραχωρήσεις στὴν ἀρχὴ τῶν ἐθνοτήτων, δὲν παύουν νὰ στηρίζονται σὲ διαχρονικὰ κυμαινόμενους ὑπολογισμοὺς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἰσορροπίας ἀνάμεσα σὲ περίπτου ὁμοιόμορφα συγκροτημένες ομάδες κρατῶν-ἐθνῶν. Ὅπως ἀκριβῶς τοῦτο συνέβαινε καὶ κατὰ τὶς ἀμέσως προηγούμενες περιόδους τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας καὶ παρὰ τὴν ὀξεία κριτικὴ πού εἶχεν ἀσκηθεῖ εἰς βάρος αὐτῶν τῶν ἀντιλήψεων ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως.

Τὸ νέο ἐθνικὸ κράτος, ἀσφαλῶς περισσότερο συνεκτικὸ ἀπὸ τὸ ἀμιγῶς πολιτικὸ κράτος-ἔθνος, γίνεται ὡστόσο πηγὴ νέων ἀνωμαλιῶν στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο.

Ἀπὸ αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός ὅτι τὸ Ἔθνος θεωρεῖται ἐφεξῆς ὅτι ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ κράτος καὶ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει διάσπαρτο καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ τελευταίου, διανοίγεται τώρα μία νέα περίοδος ἐδαφικῶν ἀμφισβητήσεων καὶ συγκρούσεων σὲ μεγάλο μέρος τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου.

Ὁ ἐθνικισμὸς ἀναπτύσσεται ὡς μία νέα κυρίαρχη ἰδεολογία, μὲ ἀνυπολόγιστες ἐπιπτώσεις σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς κοινωνικῆς, πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς.

Ἐνῶ διατηροῦνται παράλληλα τὰ κατάλοιπα παλαιότερων ἀντιλήψεων ἢ δημιουργοῦνται νέες ἀντιλήψεις ὑπὸ τὴν πίεση τῶν κοινωνικῶν ἀγῶνων τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας.

Ἐνας διάσημος φιλόσοφος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα, ὁ *J. St. Mill*, θὰ θεωρήσει λ.χ. ὡς ὅλως φυσικὴ τὴν ἀπεθνικοποίηση τῶν Βάσκων τῆς Ναβάρρας καὶ τῶν Βρεττῶνων καὶ τὴν ἀπορρόφησή τους ἀπὸ τὴν ἀνώτερη πολιτιστικὰ καὶ πολιτικὰ ἐθνότητα τῶν Γάλλων, ὅπως ἄλλωστε καὶ τῶν Οὐαλλῶν καὶ τῶν Σκώτων ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ ἐθνότητα⁴.

Ὁ πιστὸς σύντροφος τοῦ *Marx*, ὁ *Friedrich Engels*, θὰ καταγγεῖλει, ἀπὸ μέρους του, τὸν ἐθνικισμὸ τῶν Δανῶν τοῦ *Helwig-Holstein* ὡς ἓνα —ὅπως γράφει, «ἐνθουσιασμὸ γιὰ μιὰ κτηνώδη, ἀκάθαρτη, πειρατικὴ ἐθνότητα» καὶ θὰ μιλήσει μὲ περιφρόνηση γιὰ τὰ «χωρὶς ἱστορία ἔθνη» (*Geschichtslose Völker*), ὅπως οἱ Τσέχοι καὶ οἱ Κροάτες, τῶν ὁποίων θὰ προβλέψει τὸν «ἐξολοθρεμὸ ἢ τὴν ἀπεθνικοποίηση»⁵.

Οἱ ἀρνητικὲς ἐπιπτώσεις ὅλων αὐτῶν τῶν ἐξελίξεων γίνονται, ὡστόσο, ἀκόμη

4. *Considerations on Representative Government*, Oxford Blackwell, 1946, σελ. 294.

5. *Fr. Engels, The Condition of the Working Class in England*

πιό έντονες με την παρεμβολή ενός νέου αποφασιστικού παράγοντα. Ἐπιπλέον ἀντὶ νὰ ἀποτελέσει ἐνοποιητικὸ στοιχεῖο γιὰ τὸ σύνολο τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας ἡ εὐρωπαϊκὴ ὑπεροχὴ στὸν πνευματικὸ, τεχνολογικὸ, πολιτισμικὸ καὶ οἰκονομικὸ τομέα, διοχετευόμενὴ μέσα ἀπὸ τοὺς διαύλους τῶν ἐνδοευρωπαϊκῶν διακρίσεων σὲ κράτη-ἔθνη, ὀδηγεῖ, ἀπὸ τὸν δέκατο ὄγδοο ἀλλ' ἰδίως ἀπὸ τὸν δέκατο ἔνατο αἰὼνα καὶ μετὰ, σὲ ἀκατασχέτους ἀνταγωνισμοὺς στὸ πεδίο τοῦ ἀποικιακοῦ ἐπεκτατισμοῦ. Ἡ γῆ δολόκληρη μετατρέπεται σὲ ἓνα γεωγραφικὸ χῶρο μέσα στὸν ὁποῖο ἀποτυπώνονται οἱ παραλογισμοὶ τῆς συνεχῶς ἀναστατωμένης ἀπὸ τοὺς ἐθνικισμοὺς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου. Μετασχηματιζόμενα σὲ καθαρῶς ἀποικιοκρατικά, μερικὰ ἀπὸ τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη-ἔθνη παρεισάγουν τὸν ἰμπεριαλισμὸ ὡς πρόσθετο στοιχεῖο τοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ τῆς ἐθνικιστικῆς μισαλλοδοξίας.

Μὲ τὸ χρόνο ἡ εὐρωπαϊκὴ ὑπεροχὴ μετατρέπεται σὲ εὐρωπαϊκὴ παραφροσύνῃ καὶ ἀπὸ τὰ σπλάγγνα τῆς ὑπερπολιτισμένης ἡπείρου ἀναπηθοῦν τὰ τέρατα τοῦ κάθε λογῆς ὀλοκληρωτισμοῦ. Τὸ ὀλοκαύτωμα τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου καὶ ἡ ἐπακόλουθη κατάρρευση τοῦ ἀποικιακοῦ συστήματος ἐμφανίζονται, ἔτσι, ὡς ἡ μοιραία ἀπόληξη μιᾶς μακρᾶς ἐξελίξεως στὴν ὁποία τὸ κράτος-ἔθνος, ὑπὸ τις διαδοχικὲς ἱστορικὲς του ἐκφάνσεις, ἀποτελεῖ τὸ μόνιμο στοιχεῖο ἀναφορᾶς.

Θὰ ἦταν, βεβαίως, παράλογο νὰ μετατεθοῦν ὅλες οἱ εὐθύνες ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους στὴν ἰδεολογία πὺν ἐπρυτάνευσε κατὰ τὴ διαδρομὴ τοῦ κράτους-ἔθνους διὰ μέσου τῆς ἱστορίας.

Οὔτε ἄλλωστε θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ παραβλεφθοῦν οἱ θετικὲς προσφορὲς αὐτῆς τῆς ἰδεολογίας στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες, ὅπως ἡ δική μας, ὅπου ἐχρησίμευσε ὡς ὑπομῶχλιο γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου ἀπὸ δυνάμεις ἀλλότριες πρὸς τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ. Ὅπως ἐπίσης δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ὑποτιμηθεῖ ἡ σημασία της γιὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξη καὶ ἐμπλουτισμὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτισμικῆς ταυτότητος μετὰ ἔρεισμα τὶς ἀρχὲς καὶ ἰδέες πὺν ἀνέφερα στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς ὁμιλίας.

Τὸ θέμα μας ὁμως δὲν εἶναι νὰ κρίνομε ἓνα πρότυπο ὑπαρξῆς ἢ στοχασμοῦ μετὰ τὴ βοήθεια μιᾶς ἱστορικῆς θεοδικίας.

Τὸ θέμα μας εἶναι ἀπλῶς νὰ σταθμίσουμε, φωτιζόμενοι ἀπὸ τὴν ἱστορία, ἂν καὶ κατὰ πόσο τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ πρότυπο, σύμφωνα μετὰ τὸ ὁποῖο διεγράφησαν τὰ εὐρωπαϊκὰ πεπερωμένα τῶν τελευταίων αἰώνων, εἶναι προορισμένο νὰ ἐπιβιώσει

London, Panther, 1969, σελ. 122 ἐπ. Βλ. ἐπίσης William R. Beer, *The unexpected Rebellion. Ethnic Activism in contemporary France*. N.Y., New York University Press, 1980, σελ. 47.

ὕπὸ τὶς νέες συνθήκες, ὕπὸ τὶς ὁποῖες διαμορφώνονται ἐφεξῆς οἱ ἐξελίξεις τῆς εὐρωπαϊκῆς ἠπείρου.

* * *

Ἐπισημαίνεται πρόσφατα, ὅτι ἐκεῖνο ποὺ κάνει σήμερα δυνατὴ τὴν ἐνοποίηση τῆς Εὐρώπης, κατὰ τὸ τμήμα τῆς τουλάχιστον ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἐξαρτᾶται ἄμεσα ἀπὸ τὶς ἰδιαιτέρες συνθήκες καὶ νομοτέλειες τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας ὡς Ἐπερδινάμειος, εἶναι, τελικά, ἓνα συναίσθημα ἀδυναμίας ποὺ συνέχει κάθε εὐρωπαϊκὸ κράτος-ἔθνος ἐμπρὸς στὶς τωρινές συνθήκες οικονομικῶν —σὲ παγκόσμια κλίμακα— ἀνταγωνισμῶν, οἰκολογικῶν κινδύνων καὶ ἀπειλῶν πυρηνικοῦ ὀλοκαυτώματος⁶.

Τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ δὲν στεροῦνται, ἀσφαλῶς, ἀληθείας. Οὐδέποτε ὅμως στὴν ἱστορία παράγοντες ἀρνητικῆς ἀπλῶς σημασίας ἐστάθησαν ἱκανοὶ νὰ ὀδηγήσουν μονομερῶς ἀπλῶς σὲ μόνιμα πολιτικὰ σχήματα, ἂν δὲν ὑπῆρχαν παράλληλα θετικοὶ προσδιοριστικοὶ παράγοντες γιὰ οὐσιαστικὴ πολιτικὴ ὀλοκλήρωση ἐνὸς εὐρύτερου γεωγραφικοῦ χώρου.

Ἡ ὕπαρξη μιᾶς ἰδιαιτέρας εὐρωπαϊκῆς πολιτισμικῆς ταυτότητας ἀποτελεῖ, ὅπως ἐσημείωσα ἀπὸ τὴν ἀρχή, προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀποδοτικότητα διαδικασιῶν αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Καὶ τοῦτο ὅμως δὲν θὰ ἦταν ἀρκετό, ἀφοῦ ἡ εὐρωπαϊκὴ πολιτισμικὴ ταυτότητα εἶχεν ἤδη διαμορφωθεῖ καὶ κατὰ τὸν χρόνον ποὺ ἐσηματίσθηκαν καὶ ἐβασίλευσαν τὰ κάθε μορφῆς κράτη-ἔθνη. Χρειάζεται, προφανῶς, νὰ ληφθοῦν ὑπόψη καὶ ἄλλοι παράγοντες, καὶ εἰδικότερα οἱ ἀναγκαῖοι ουσχετισμοὶ ἀνάμεσα στὴ διαπλοκὴ τῶν κοινωνικῶν δομῶν καὶ τῶν σχέσεων ἐξουσίας.

* * *

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς ἀναπτύξεις ποὺ προηγήθηκαν, ἡ πολιτισμικὴ ἐνοποίηση τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὰ διαδοχικὰ κύματα τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ, τῆς Ἀναγεννήσεως, τοῦ Ὁρθολογισμοῦ καὶ τοῦ Διαφωτισμοῦ δὲν εὗρηκε ἀνταπόκριση στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, ἐπειδὴ, ἀκριβῶς, οἱ κοινωνικο-οικονομικὲς σχέσεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου διαμορφώθηκαν καὶ ἐξακολούθησαν νὰ λειτουργοῦν σύμφωνα μὲ τὸ πρότυπο τοῦ ἀτομοκεντρικοῦ κράτους-ἔθνους.

Ὁ τύπος ὅμως αὐτὸς πολιτειακῆς ὀργανώσεως, συνυφασμένος οὐσιαστικὰ μὲ τὰ ἀναπτυξιακὰ πρότυπα τοῦ πρωῒμου καπιταλισμοῦ καὶ μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ

6. Τὴν ἄποψη αὐτὴ διατυπώνει ὁ Edgara Morin στὸ κατὰ τὰ λοιπὰ ἐξαίρετο βιβλίον του: *Penser l'Europe*, Paris, Gallimard, 1987.

ατομισμού, έπαυσε ουσιαστικά να υπάρχει ή λειτουργεί ακόμη σε κατάσταση διαρκούς κρίσεως, τήν οποία αδυνατεί να υπερκινήσει με τις δικές του αποκλειστικά δυνάμεις.

Δέν θά ήταν αναγκαίο να υπενθυμίσει τις βαθύτερες μεταβολές που έχει υποστεί ή ευρωπαϊκή κοινωνία, στο σύνολό της, έπειτα από τή βιομηχανική επανάσταση και τις μεταγενέστερες επιστημονικές και τεχνολογικές προόδους. Έκείνο που είναι βέβαιο, είναι ότι ζούμε σήμερα, σχεδόν παντού στην Ευρώπη, υπό το κράτος ιδεών, γεγονότων και θεσμών που δέν συμβιβάζονται πλέον ούτε με τις αρχικές αντιλήψεις του ατομισμού ούτε με τις μεταγενέστερες αναδιαμορφώσεις του υπό τήν επίδραση του φιλελευθερισμού και των φυσιοκρατικών αντιλήψεων τής οικονομίας.

Στό μεμονωμένο άτομο, ως πρωταρχικό δομικό κέτταρο τής κοινωνίας και του κράτους, έχει υποκατασταθεί πρό πολλού ένα πολύπλοκο δίκτυο ομάδων και οργανώσεων. Τήν έναρμόνιση των ατομικών συμφερόντων με βάση τό ευεργετικό συντονισμό των ατομικών σχεδίων τής απολυταρχικής και τής φιλελεύθερης περιόδου, έχει αντικαταστήσει ένας έντεχνος προβλεπτικός σχεδιασμός των ομάδων αλλά και τής συνολικής κοινωνίας.

Και κανείς δέν μπορεί να προβάλλει σήμερα στα σοβαρά τήν ιδέα τής αδυναμίας και αδυναμίας του κράτους-έθνους, ιδέα που προϋπέθετε μία λίγο ή πολύ στατική ή εξελικτική αντίληψη τής κοινωνίας και τής οικονομίας, σε αντίθεση προς τήν δυναμική —αναπτυξιακή ιδεολογία του συγχρόνου κόσμου.

Μολοτού, τέλος, τό άτομο εξακολουθεί να εμφανίζεται, στις ελεύθερες κοινωνίες του ευρωπαϊκού χώρου, ως ο κύριος αποδέκτης συνταγματικά καθιερωμένων δικαιωμάτων, είναι επίσης φορέας πολλαπλών υποχρεώσεων, που απορρέουν από τήν αναγκασία ένταξή του στο πλέγμα συνθέτων ομαδικών, εθνικών και υπερ-εθνικών συμφερόντων, των οποίων τό κράτος-έθνος είναι πολύ ολιγότερο δημιουργός παρά συντονιστής και έγερτης.

Συνεπεία όλων αυτών των μεταβολών, ή απόσταση ανάμεσα στο κράτος και τον πολίτη έχει μειωθεί σημαντικά και, μαζί μ' αυτό, ή έξουσία έχει αποβάλλει τον ιερό της χαρακτήρα, προϋπόθεση για όλες τις διαδοχικές ενσασκώσεις του κράτους-έθνους στην ιστορία τής Ευρώπης.

Η κυριαρχία, ως πρωταρχικός όρος τής ελευθερίας και ασφαλείας των ατόμων στον κλειστό χώρο τής κρατικής επιβολής, έχει παύσει εκ των πραγμάτων να αποτελεί φραγμό για τήν αναγνώριση, στο υλικό όσο και στο πνευματικό πεδίο, ένδο-ευρωπαϊκών δεσμών μηχανικής και οργανικής αλληλεγγύης, δεσμών που ή ιδέα του κυρίαρχου κράτους-έθνους είχε επισκιάσει επί πολλούς αιώνες. Και είναι πλέον φανερό, ότι ή πυκνότητα και ο όγκος τέτοιων μορφών αλληλεγγύης δέν είναι

άπλως δεδομένα, αλλά και έπαυξάνουν συνεχώς με την επιτάχυνση τής ιστορίας που προκαλοῦν οί σύγχρονες τεχνολογικές εφαρμογές.

Έτσι λοιπόν μπορούμε νά ποῦμε ότι ἡ Εὐρώπη επιστρέφει, κατὰ κάποιον τρόπο, σιόν πραγματικό έαυτό της. Έπιστρέφει ὄχι μόνο λόγω τῶν άρνητικῶν γεγονότων τής πρόσφατης ιστορίας που τήν ἔχουν τραυματίσει και τήν άναστατώνουν άκόμη και σήμερα, άλλ' επίσης και ιδίως λόγω τῶν βαθυτέρων δομικῶν αλλαγῶν τής ευρωπαϊκῆς κοινωνίας, που ὀδηγοῦν ὀλοένα και πιό πολύ στην έλαχιστοποίηση του πρααδοσιακοῦ άτομοκεντρικοῦ κράτους-έθνους ὡς πηγῆς μονομερῶν αυταρχικῶν αποφάσεων· ενώ παράλληλα τροποποιοῦν τους ὄρους υπάρξεως και δράσεως τῶν ατόμων, τῶν ομάδων και τῶν κοινωνικῶν κατηγοριῶν.

Οί παραπάνω διαπιστώσεις, ὄσο και αν είναι κατ' ανάγκη συνοπτικές, μάς επιτρέπουν, νομίζω, νά αντιληφθοῦμε ότι οί σημερινές ένοποιητικές διαδικασίες, πολύ μακριά από τὸ νά είναι προϊόν συναισθηματικῶν ἢ άπλως καιροσκοπικῶν ὑπολογισμῶν, αποτελοῦν τουναντίον απόληξη και συμπλήρωμα αναγκαίων αναδιαμορφώσεων του ευρωπαϊκοῦ κοινωνικοῦ ὑποστρώματος, που καθιστοῦν έφεξῆς, περισσότερο από ποτέ άλλοτε, έντόνους και επιτακτικούς τους δεσμούς συνεργασίας και αλληλεξαρτήσεως τῶν Ευρωπαϊκῶν λαῶν.

* *

Τοῦτο δέν σημαίνει, βεβαίως, ότι θά πρέπει νά σκεπτόμαστε απ' ἔδῳ κ' εμπρός τήν Εὐρώπη ὡς ένα είδος *moltling rot*, ὅπως εκείνο τής Βορειο-Άμερικανικῆς Όμοσπονδίας, ἢ ὁποία άλλωστε έσχηματίσθη και αυτή, *mutatis mutandis*, κατὰ τὸ πρότυπο του άτομοκεντρικοῦ κράτους-έθνους.

Ἡ Εὐρώπη ὑπῆρξε, είναι και θά είναι, για πολύ άκόμη χρόνο, ένα σύνθετο και πολύπλοκο σύνολο, με χαρακτηριστικούς διαφορισμούς ὄσον άφορᾶ στην έθνολογική προέλευση, τὸ φολκλόρ, τὴ γλώσσα, τις λατρευτικές συνήθειες, τὴ γεωγραφική, οικονομική και πληθυσμιακή κατανομή· πράγματα τὰ ὁποία επηρεάζουν, ὡς ένα σημείο, σέ άτομικό ἢ συλλογικό επίπεδο, και τὸν χαρακτήρα τῶν κατοίκων.

Ποικιλία, ὄμως, σημαίνει κατ' ανάγκη, έφεξῆς, ὄχι αντιπαράθεση άλλὰ πολυμορφία στις ιδιαίτερες άποχωρώσεις, επάνω σέ μία ὄχι πάντοτε ὀρατή άλλ' οὔσιαστική πολιτισμική ταυτότητα, που εξαλκεῦθη με τὸ χρόνο, στὰ μεγαλύτερα τμήματα του ευρωπαϊκοῦ πληθυσμοῦ, ὑπό τήν επίδραση τής χριστιανικῆς ἠθικῆς και τής οὔμανιστικῆς παιδείας.

Είναι φυσικό, οί διάφορες αυτές άποχωρώσεις νά γίνονται πιό έντονες και χαρακτηριστικά αντιφατικές στὸ πλαίσιο κάθε επί μέρους κράτους-έθνους, άφου τὸ κράτος αυτό, ὄπως εδειξαμε προηγουμένως, σέ ὄλες τις διαδοχικές του εκφάνσεις,

είχε ως αρχή τή μηχανιστική ομοιομορφία πού συνεπάγεται ή άτομοκεντρική αντίληψη τών κοινωνικῶν δομῶν, κατά παραγνώριση τῆς ιδιαιτερότητας τών ομάδων, τών κοινωνικῶν κατηγοριῶν, τών ἐθνολογικῶν στρωματώσεων, τών περιφερειακῶν διαφοροποιήσεων, τών θρησκευολογικῶν καί λατρευτικῶν ιδιομορφιῶν.

Στήν καλύτερη περίπτωση, στή φιλοσοφία τοῦ κράτους-ἔθνους, οἱ διάφορες αὐτές ὑποδιαρέσεις εἶχαν προσλάβει ὡς τώρα τή μορφή «μειονοτήτων», ἔθνικῶν, κοινωνικῶν, κλπ., μέ αντίστοιχη παραγνώριση τών δικαιωμάτων τών μειοψηφιῶν ὑπό τήν πίεση μιᾶς μονόπλευρης πλειοψηφικῆς δημοκρατίας.

Σέ μιᾶ πλουραλιστική δημοκρατία, ὅπως ἐκείνη πού ἀναπτύσσεται σήμερα στό πλαίσιο τών ἐνοποιητικῶν διαδικασιῶν τῆς Εὐρώπης, ή ὑποστολή τών ἔθνικῶν, ταξικῶν ἢ ἰδεολογικῶν ἱμπεριαλισμῶν μπορεῖ, ἀντιθέτως, νά καταστήσει ἐνεργό τό «δικαίωμα τῆς διαφορᾶς» (*droit à la différence*) — πού ἀναγνωρίζεται ἤδη ἀπό τό εὐρωπαϊκό δίκαιο— ὅσο καί τό ἀντίστοιχο «δικαίωμα τῆς ἑξομοίωσης» (*droit à la ressemblance*), μέ ἔρρισμα τή γενική ἀρχή τῆς ἰσότητας, ἀλλά καί τῆς κοινῆς πολιτισμικῆς ταυτότητας τών λαῶν πού ἀπαρτίζουν τήν Εὐρώπη.

Εἶναι φανερό, ὅτι προβλήματα αὐτῆς τῆς μορφῆς αἴρονται κατά κάποιον τρόπο ἀφ' ἑαυτῶν ἀπό τή στιγμή πού ἐξαφανίζονται οἱ καταπιεστικοί μηχανισμοί τοῦ κράτους-ἔθνους καί οἱ ἐθνολογικές καί πληθυσμιακές ιδιαιτερότητες ἐντάσσονται ὀργανικά στό πολιτειακό οἰκοδόμημα τῆς ἐνωμένης Εὐρώπης. Μιᾶς Εὐρώπης πού θά εἶναι ταυτόχρονα ἐγγυητής τῆς ἀτομικῆς καί τῆς συλλογικῆς ἐλευθερίας.

Εἶναι εὐκόλο, ὑπό τήν ἄποψη αὐτή, τό ἐνδιαφέρον πού ἐκδηλώνεται στους κόλπους τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας γιά τήν ἀναγνώριση τών περιφερειῶν τῆς Εὐρώπης⁷, ἐνῶ παράλληλα ἔχουν προωθηθεῖ, μέ κυμαινόμενα ἀσφαλῶς, ὡς ἐδῶ, ἀποτελέσματα⁸ διαδικασίες περιφερειακοποιήσεως καί ὁμοσπονδοποιήσεως καί στά κράτη ἐκεῖνα ὅπου ή ἐπιβολή τοῦ κράτους-ἔθνους, εἶχε συμπέσει μέ τόν πλέον αὐστηρό κυβερνητικό συγκεντρωτισμό.

Ὅπως εἶναι εὐνόητο, διαδικασίες αὐτοῦ τοῦ εἴδους, γιά νά εἶναι γνήσιες προϋποθέτουν τό συνδυασμό τῆς αὐτονομίας μέ τή δημοκρατική ἀρχή τῆς ἄμεσης ἢ ἔμμεσης λαϊκῆς συμμετοχῆς⁹. Μόνο ὑπ' αὐτόν τόν ὄρο μπορεῖ νά γίνεται λόγος γιά μιᾶ «Εὐρώπη τών Λαῶν».

7. Βλ. τήν ἐπιμελημένη δημοσίευση, σέ καταλωνική γλώσσα, τοῦ τόμου *Regions d'Europa*, ἀπό τήν *Fundacio Jaume Bofill, Edicions de la Magara, A Barcelona*, 1987.

8. Τέτοιες μεταρρυθμίσεις, ὅπως εἶναι γνωστό, ἔχουν γίνει στήν Ἰταλία, ἀμέσως μετά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, καί ἀργότερα στήν Ἰσπανία, στή Γαλλία καί στήν Ἀγγλία.

9. Δέν ἱκανοποιῶν, ἀπό τή σκοπιά, οἱ μεταρρυθμίσεις πού ἔχουν γίνει ὡς τώρα στήν Ἑλ-

Ευρώπη τῶν Λαῶν, σημαίνει, ὡστόσο, ἐπίσης «*Ευρώπη τῶν Ἐθνῶν*», κατὰ τὸ μέτρο πὸν τὸ Ἔθνος ἐμφανίζεται ὡς μία ξεχωριστὴ πολιτισμικὴ ἰδιομορφία στὸ πλαίσιο τῆς εὐρύτερης πολιτισμικῆς περιοχῆς τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου. Ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὶς διογκωμένες κατὰ τὸ παρελθὸν ἐθνικιστικὲς καὶ ἰμπεριαλιστικὲς διαστάσεις της, ἡ ἐθνικὴ ἰδέα μπορεῖ νὰ προβάλλεται, ἀντιθέτως, στὸ πλαίσιο μιᾶς πολιτικῆς ἐνοποιημένης Εὐρώπης, μὲ ὄλο τὸ βάρος τῆς πραγματικῆς πολιτισμικῆς συνεισφορᾶς της. Εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς καὶ εὐρωπαϊκὴ παιδεία εἶναι ἔννοιες πὸν ἐπάγονται ὑψηλότερο βαθμὸ ἀτομικῆς καὶ ἐθνικῆς ἀυτογνωσίας. Ἀντιλαμβάνεται εὐκόλα κανεὶς τί σημαίνει τοῦτο γιὰ ἓνα λαὸ μὲ τρισηχίλιετὴ πολιτισμικὴ ἱστορία, ὅπως εἶναι ὁ Ἑλληνικὸς, ἓνα λαὸ πὸν ἔχει προσφέρει στὴν Εὐρώπη μερικὰ ἀπὸ τὰ ὠραιότερα τῶν ἐπιτευγμάτων της.

Ὅπως εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ τὸ διατυπώσω σὲ πρόσφατο διεθνὲς Συνέδριο ἀφιερωμένο στὴν πολιτισμικὴ ταυτότητα τῆς Εὐρώπης, ὅταν κανεὶς μιλάει γιὰ εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ, σκέπτεται ἀναγκαστικὰ μία Εὐρώπη χωρὶς σύνορα, ὅπως αὐτὴ ἐμορφώθη ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό, τὴν Ἑλληνικὴ Σκέψη, τὴ Ρωμαϊκὴ νομικὴ Παιδεία, τὸν Οὐμανισμό καὶ τὸ Διαφωτισμὸ.

Ἡ εὐρωπαϊκὴ κοινωνικο-πολιτικὴ ἐνοποίηση, πὸν μὲ πολλὲς δυσχέρειες, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε σταθερὰ καὶ προοδευτικὰ πραγματοποιεῖται σήμερα σὲ ἓνα εὐρύτερο τμήμα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου, συγκεκριμένα σιὸ χῶρο τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων, δὲν παύει ὡστόσο νὰ ἀποτελεῖ ἓνα αἴτημα πὸν προκίπτει ἀβίαστα ἀπὸ τὸν μετασχηματισμὸ τῶν κοινωνικῶν δομῶν καὶ τῆς ἀντίστοιχα θεσμικῆς καὶ ἰδεολογικῆς κρίσεως στὴν ὁποία ἔχουν περιέλθει τὰ κράτη-ἔθνη ὄχι μόνον στὴν Εὐρώπη ἀλλὰ καὶ σὲ ὁλόκληρο τὸν παγκόσμιον χῶρο¹⁰.

Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐνοποιητικὴ προσπάθεια παραμένει, ὅπωςδῆποτε, ἀπὸ τὴ φύση της καὶ τὴν προέλευσὴ της, ἀνοικτὴ πρὸς κάθε κατεύθυνση, κατ' ἀντίθεση πρὸς τὸ ἐσωστρεφὲς κυρίαρχο κράτος τῶν περασμένων αἰώνων.

Μητέρα τοῦ συγχρόνου παγκοσμίου ἐπιστημονικοῦ καὶ τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ Εὐρώπη τῆς δημοκρατίας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου παραμένει ἀνοικτὴ στὴν ἰδέα τῆς πανευρωπαϊκῆς συνεργασίας, ἀλλὰ καὶ

λάδα, στὸ ἐπίπεδο α' καὶ β' βαθμοῦ αὐτοδιοικήσεως. Ὁ κυβερνητικὸς συγκεντροτισμὸς στὴ χώρα μας μόνον μὲ μία εὐρεῖα περιφερειοποίηση, παρόμοια μὲ ἐκείνη τῆς Γαλλίας, θὰ μπορούσε νὰ καταπολεμηθεῖ.

10. Ἀντιλαμβάνεται κανεὶς, ἀπὸ αὐτὴ τὴ σκοπιὰ, πόσο ἀνεκτίμητὴ ὑπηρεσία προσέφερε στὸ ἑλληνικὸ ἔθνος ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς ἐπισπεύδοντας τὴν ἔνταξη τῆς Ἑλλάδος στὴν ΕΟΚ.

στον δραματισμό ενός μελλοντικοῦ κράτους ἢ μιᾶς μελλοντικῆς παγκόσμιας δημοσπονδίας, ὅπως τὸ ὀνειρεύτηκαν ὅλοι οἱ μεγάλοι Εὐρωπαῖοι στοχαστές, ἀπὸ τὸν *Dante Aligheri*¹¹ ὡς τὸν *Immanuel Kant*¹².

Οἱ λίγες σκέψεις ποὺ εἶχα τὴν τιμὴ, *Κυρίες καὶ Κύριοι*, νὰ σᾶς ἐκθέσω, μὲ ὀδηγοῦν ἀβίαστα στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐνοποίηση τῆς Εὐρώπης δὲν ἀποτελεῖ μόνο μιὰ ἀδιαμφισβήτητη υπέρβαση τῶν ἀντινομιῶν μέσα στὶς ὁποῖες εὐρίσκεται ἐγκλωβισμένο τὸ ἱστορικὰ διαμορφωμένο κράτος-ἔθνος· ἀποτελεῖ ἐπίσης ἓνα ὑπόδειγμα γιὰ τὴ μελλοντικὴ ὁργάνωση ὁλοκλήρου τοῦ Κόσμου, ἂν ὁ κόσμος αὐτὸς ὀφείλει νὰ ἐπιζήσει.

Τὸ νὰ ἐργάζεται κανεὶς, συνεπῶς, σήμερον γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἐνοποίηση σημαίνει ἐπίσης ὅτι ἐργάζεται γιὰ τὴν εἰρήνη καὶ τὴν ἐλευθερία ὅλων τῶν ἀνθρώπων.

11. *De Monarchia*, 1310. Βλ. Γ. Κ. Βλάχου, *Εἰσαγωγή στὶς πολιτικὲς θεωρίες τῶν Νεωτέρων Χρόνων*, ἔκδ. Β. Παπαζήση, 1979, σελ. 86 ἑπ.

12. Γιὰ τὸν *Kant*, ποὺ διετύπωσε πρῶτος αὐτὸς καὶ τὴν ἰδέα τῆς συνπάρξεως διαφορετικῶν κοινωνικο-πολιτικῶν καθεστώτων, βλ. τὸ βιβλίό μου: *La pensée politique de Kant*, Paris, PUF, 1962, σελ. 546 ἑπ.